

نگاهی به شخصیت قرآنی حافظ

محمد جواد حسینی^۱

خواجه شمس الدین محمد شیرازی مشهور به «حافظ» از ادیبان و شاعران شیعه در قرن هشتم هجری است. وی که بر علوم مختلف دینی تسلط داشت، در شیراز از محضر عالمان زمانه خود خوشه‌چینی کرد؛ اما غزلیات و مکتب و تسلط شعری و ادیبانه‌اش بر سایر شوون و زوایای علمی و شخصیتی وی سایه افکنده است. با این حال او در زمانه خویش و پس از آن، تنها با یک عنوان به شهرت رسید و تخلص شعری‌ای که برای خویش برگزیده نیز «حافظ» است. به راستی که او حافظ قرآن بود و روشن است که این توانمندی را ارزشمندترین ویژگی خود می‌دانست.

مقبره این شخصیت بزرگ دینی و ادبی، در طول تاریخ مورد عنایت و توجه مؤمنان بوده است. حکومت‌های مختلف هر کدام به نوعی در بازسازی مقبره و تکریم شخصیت این حافظ قرآن و شاعر ارجمند، کوشیده‌اند. مجموعه حافظیه که مدفن حافظ را در برگرفته، فضایی زیبا و دلنشین است که از هنر و فرهنگ اسلامی، ایرانی بهره‌های فراوان برده است. ایام خاص مانند ۲۰ مهر ماه که به عنوان روز بزرگداشت این شخصیت در تقویم ثبت شده و یا مناسبت‌های دیگری مانند تحویل سال جدید شمسی و ... مخاطبان متفاوت و بسیاری را در این مجموعه گرد هم می‌آورد. برای نمونه، در تعطیلات نوروز سال ۱۴۰۳ شمسی، مجموعه حافظیه یکی از پربازدیدترین اماکن تاریخی و فرهنگی کشور بود.^۲ گوناگونی فکری و مبنایی مخاطبان این مکان در نوع خود، کم نظیر است. متدینان، ادیبان و شاعران، اهالی موسیقی، میهن‌دوستان و حتی گردشگران عادی داخلی و خارجی، بخشی از زائران مقبره حافظ هستند. به نظر می‌رسد شهرت و قوت دیوان غزلیات وی، دیگر ابعاد شخصیتی او را تحت الشعاع قرار داده است. جایگاه این کتاب در منابع ادبی دانشگاه‌ها و گرایش موسیقی سنتی ایران را نیز می‌توان از دیگر عوامل غلبه شخصیت شعری خواجه شیراز نامید. در این میان، گاهی احساس

۱. سردبیر.

۲. خبرگزاری ایسنا (۷ فروردین ۱۴۰۳).

می‌شود شخصیت دینی و عرفانی خواجه، مغفول واقع شده است. در شرایط و زمانه حاضر، حتی می‌توان مدعی شد تنها تصویر و معنایی که از بردن نام و شهرت حافظ در ذهن مخاطب شکل نمی‌گیرد، «حافظ قرآن» و قرآن‌دوستی این شخصیت مسلمان و ایرانی است؛ در حالی که خودش تلاش کرده تا وصف «حافظ» را برای خویش رونق دهد! او در بیتی به تسلط حفظی خود بر ۱۴ قرائت قرآن اشاره کرده و می‌گوید:

عشقت رسد به فریاد، ار خود به سان حافظ

قرآن ز بر بخوانی، در چارده روایت^۳

افزون بر تخلص شعری «حافظ»، انس معنایی اشعار دیوانش با آیات قرآن کریم غیر قابل انکار است. در همین راستا کتاب ۱۰ جلدی «جمال آفتاب و آفتاب هر نظر» که توسط مرحوم آیت الله سعادت‌پور رویر نگاشته شده، شاهدهی بر این مدعاست. حافظ، شیرینی و قوت اشعارش را وام‌دار حفظ قرآنش دانسته و چنین می‌سراید:

ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ

به قرآنی که اندر سینه داری^۴

همچنین او هرچه دارد را در قالب این مصرع، به قرآن منتسب می‌داند:

هرچه کردم همه از دولت قرآن کردم^۵

برای شناساندن و متعادل‌سازی همه ویژگی‌های این شخصیت گرانقدر در ذهن مخاطبان، لازم است به نکاتی توجه شود:

۱. حافظ، در واقع عالم دینی بوده و شایسته است که مجموعه مزار وی جایی برای معرفی دین و عالمان دینی باشد. در گذشته عالمانی نسبت به دفن پیکرشان در جوار حافظ وصیت‌هایی نموده‌اند. هم‌اکنون نیز می‌توان نشانه‌هایی از این سنت را در اطراف مقبره حافظ یافت. به عنوان نمونه می‌توان به نام و مزار عالمانی همچون «حاج سید محمد علی کازرونی شیرازی»، «حاج ملا علی سمنانی»، «شیخ محمد مهدی کجوری»، «شیخ محمد حسن کجوری» و «سید محمد رضا مجد العلما (دستغیب)» در کنار مقبره حافظ اشاره کرد. همچنین بسیاری از دانشمندان علوم دیگر و اهالی فرهنگ و هنر تمایل داشته‌اند که در کنار این شخصیت بزرگ مدفن داشته باشند که معرفی بیشتر ایشان نیز خالی از لطف نیست.

۳. دیوان حافظ، غزل ۲۴.

۴. دیوان حافظ، غزل ۴۴۷.

۵. دیوان حافظ، غزل ۳۱۹.

۲. در دوره‌هایی بر سر مزار حافظ، سازه‌هایی شبیه به ضریح که بر مدفن بزرگان مذهب ساخته می‌شود، وجود داشت. همین سازه امروزین نیز که کار بنای آن در سال ۱۳۱۷ شمسی به پایان رسیده، الهام گرفته از عناصر معماری اسلامی بوده و القاکننده فضای مذهبی و معنوی است.

۳. در گذشته این مکان با عنوان‌هایی همچون «تکیه حافظ» یا «تکیه خواجه حافظ» در بین مردم شیراز مشهور بوده که ارتباط مذهبی صاحب این مقبره با عناصر مذهبی شیعی را روشن‌تر می‌کند.

۴. در همین راستا، استفاده از ظرفیت حرم سوم اهل بیت علیهم‌السلام در ایران، یعنی مزار جناب احمد بن موسی علیه‌السلام و دیگر امامزادگان مدفون در شهر شیراز نیز می‌تواند مهم و قابل بهره‌برداری باشد. نقش آفرینی و حمایت جریان مرجعیت، عالمان و حوزه‌های علمیه در این مسیر می‌تواند تقویت‌کننده حرکت پر خیر و برکت «بازگرداندن مقبره حافظ به کارکرد اصلی و اولیه خویش» باشد.

۵. شیخ، حافظ و قاری قرآن بود. مزار وی می‌تواند مکانی رسمی و کم نظیر برای ایجاد و گسترش برنامه‌های متنوع و جذاب قرآنی باشد. ایجاد و یا استقرار «دار التحفیظ» در این مکان و یا در مجاورت آن راهکاری مناسب برای یادآوری جایگاه قرآنی اوست. برگزاری نمایشگاه‌های قرآن و یا کتاب‌های دینی، برگزاری رویدادهای مهم ملی و بین‌المللی قرآنی مانند مسابقات قرآن کریم جمهوری اسلامی ایران با محوریت مقبره این حافظ قرآن، تأثیر بسیار خوبی در معرفی و تثبیت شخصیت قرآنی وی در ذهن مردم خواهد داشت. اجرای برنامه‌های مستمر قرآنی توسط مجموعه‌های قرآنی شناخته شده و فعال در سطح کشور و یا استان فارس می‌تواند در کوتاه‌مدت، دستیابی به هدف پیش‌گفته را میسر کند. تبدیل شدن مجموعه حافظیه، به محل رفت و آمد اهالی قرآن و برگزاری محافل قرآنی و ... در این مکان، مرکزیت و مرجعیت برنامه‌های قرآن‌محور کشور را در این مقبره، تثبیت و ماندگار خواهد کرد. همچنین برگزاری برخی جلسات نیایشی و مناجات‌خوانی نیز می‌تواند اثرگذار باشد.

۶. حافظ، شاعر و عارفی متخلّق بوده و این ویژگی از یادگار شعری وی قابل برداشت است. بر همین اساس، مناسب است که مدفن وی محلی برای ارائه مباحث اخلاقی و ادب دینی باشد. در سال‌های گذشته نیز جلساتی با حضور مرحوم آیت الله حائری شیرازی در این مکان

برگزار می‌شد که بسیار سودمند بود. حضور اساتید خودساخته اخلاق و مخاطبان اخلاق‌دوست ایشان، فضایی متناسب با مسلک شیخ مدفون در آن مکان، ایجاد خواهد نمود.

۷. حافظ از پارسی‌گویان و شیرین‌سرایان ایرانی است. برگزاری محافل و کرسی‌های علمی همیشگی و مناسب با ادب پارسی در این مکان، می‌تواند به مانایی، حفاظت و تقویت بیشتر زبان و ادب فارسی بینجامد.

به نظر می‌رسد، با تدبیر صحیح و کمترین هزینه، می‌توان بیشترین بهره فرهنگی و دینی را از این ظرفیت بزرگ در کشور برد و در کنار آن از بُروز ناهنجاری‌ها و سوء استفاده‌ها از شخصیت‌ها و نهادهای دین‌پایه جلوگیری کرد.

نشریه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث در راستای ارتقای این موضوع و مسائل مشابه در سطح کشور و جهان اسلام، آمادگی دارد، طرح‌ها و پیشنهادات فرهیختگان دلسوز را منتشر نماید.